

PRZYCZYNKI — MATERIAŁY

ADAM WYDERKO
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

ZMIANY W STOSUNKACH PRACY NA WSI W LATACH 1957—1960

Dane o stosunkach pracy uzyskano na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych przez Pracownię Socjologii Wsi IER w 1960 roku w 102 wsiach. Ankieta dotyczyła głównie spadkobrania i inwestowania w gospodarstwach chłopskich; pytania dotyczące stosunków pracy były dodatkowym elementem ankiety. W ankiecie ograniczono się do pytań o liczbę dni sprzedaży siły roboczej, świadczonych odrobków oraz liczbę dni donajmu siły roboczej i pobranych odrobków. Pytano również o charakter i rodzaj zarobkowania poza własnym gospodarstwem rolnym oraz o wysokość rocznych zarobków. Wszystkie elementy uzyskane w badaniach wykorzystano w niniejszym opracowaniu.

Ankieta objęto 80 wsi badanych już w 1957 roku oraz 22 nowych wsi w rejonie północno-zachodnim i północnym.

Liczba badanych wsi i rodzin przedstawia się następująco:

1.	Rejon	środkowo-zachodni	— wsi	15	— rodzin	1 532
2.	„	środkowo-wschodni	— „	24	— „	2 490
3.	„	południowo-wschodni	— „	21	— „	3 475
4.	„	południowo-zachodni	— „	15	— „	1 742
5.	„	opolski	— „	5	— „	761
6.	„	północno-zachodni	— „	14	— „	1 688
7.	„	północny	— „	8	— „	874

Razem wsi 102 rodzin 12 562

W przedstawionych tabelach (zarobkowanie, sprzedaż i kupno siły roboczej) dla pierwszych pięciu rejonów podano dane dla 1957 i 1960 roku — w celu prześledzenia zmian i tendencji rozwojowych. W tych tabelach przyjęto grupy obszarowe społeczno-ekonomicznej struktury ustalone w Pracowni Socjologii Wsi, natomiast dla pozostałych dwóch rejonów, nie badanych w 1957 roku oraz dla niektórych zagadnień nieuwzględnionych w 1957 r. — przyjęto grupy obszarowe stosowane przez Główny Urząd Statystyczny.

Zarobkowanie

Przeprowadzone w 1960 roku badania ankietowe pozwalają na stwierdzenie pewnego spadku zarobkowania rodzin rolniczych poza własnym gospodarstwem rolnym. Spadek ten daje się zauważyć we wszystkich rejonach z wyjątkiem środkowo-zachodniego. Ale i w tym rejonie obserwujemy spadkową tendencję w zarobkowaniu w niektórych grupach obszarowych, a szczególnie w grupie od 0,5 do 4 ha. Jedynie w rejonie środkowo-zachodnim widoczny jest znaczny wzrost zarobkowania w grupach obszarowych od 4 do 7 i od 7 do 14 ha oraz w rejonie południowo-zachodnim w grupie 12 i więcej ha (tabela 1).

Tabela 1

Zarobkowanie rodzin poza własnym gospodarstwem rolnym

Grupy obszarowe	Liczba rodzin zbadanych		Odsetek rodzin z których zarobkuje:			
			ktokolwiek z rodziny		głowa rodziny	
	1957	1960	1957	1960	1957	1960
Rejon środkowo-zachodni						
Razem	1 047	1 217	40,3	39,9	29,3	27,1
0,5— 4 ha	402	431	82,1	74,9	69,7	63,6
4 — 7 „	162	194	18,5	33,0	8,6	13,9
7 —14 „	338	413	14,2	21,1	3,9	7,0
14 —20 „	104	130	9,6	6,9	—	—
20 —25 „	29	28	10,3	—	—	—
25 i więcej ha	12	21	8,3	9,5	—	—
Rejon środkowo-wschodni						
Razem	2 226	2 295	34,3	28,7	23,1	15,0
0,5— 4 ha	639	666	60,7	49,2	49,0	36,5
4 — 8 „	974	972	28,3	24,8	17,0	9,4
8 —12 „	397	414	19,9	17,1	7,8	3,9
12 i więcej ha	216	243	9,7	7,8	2,3	2,1
Rejon południowo-wschodni						
Razem	2 864	2 981	56,1	45,1	38,6	28,9
0,5— 3 ha	1 531	1 682	67,2	55,4	50,2	39,4
3 — 6 „	1 111	1 082	45,1	33,5	26,1	16,2
6 —10 „	197	199	36,0	25,6	20,3	11,6
10 i więcej ha	25	18	28,0	11,1	24,0	—
Rejon południowo-zachodni						
Razem	1 024	1 384	58,3	44,2	40,5	31,5
0,5— 4 ha	472	537	82,6	74,8	70,1	66,8
4 —10 „	436	580	39,2	28,9	15,6	11,7
10 —12 „	88	207	38,6	15,9	17,0	3,4
12 i więcej ha	28	60	7,1	15,0	3,6	3,3
Rejon opolski						
Razem	477	518	51,8	43,6	25,2	23,2
0,5— 1 ha	76	64	81,6	71,9	61,8	48,5
1 — 4 „	192	214	60,9	57,9	33,3	38,3
4 — 8 „	152	185	34,9	25,4	5,9	5,4
8 —12 „	48	46	25,0	15,2	—	—
12 i więcej ha	9	9	33,3	22,2	—	11,1

Podobną tendencję widzimy, porównując dane o zarobkowaniu głów rodzin. Jest charakterystyczne, że we wszystkich rejonach w najmniejszej grupie obszarowej notuje się najpoważniejszy spadek zarówno tych rodzin, z których ktokolwiek zarobkuje i tych, w których zarobkują głowy rodzin. Np. w rejonie środkowo-wschodnim, południowo-wschodnim i opolskim — spadek ten wynosi ponad 10%.

Z badań wynika, że pewien wpływ na spadek zarobkowania miały przesunięcia ludzi starych na emeryturę. Przypuszczać należy, że wpłynęły na to również ogra-

niczenia w zatrudnieniu, w szczególności dotyczące osób zamieszkałych na wsi. To ostatnie jednak jest tylko naszą hipotezą. Ustalenie całokształtu przyczyn tego zjawiska wymaga dodatkowej analizy materiału ankietowego, która jest jeszcze nie ukończona.

Faktem jest, że w niektórych wsiach mamy w badanym okresie do czynienia ze zjawiskiem odchodzenia części ludności rolniczej od zajęć zarobkowych. Np. we wsi Domaniewice, pow. Łowicz nastąpił spadek rodzin, w których ktokolwiek zarobkował — ze 122 do 82, w Regiminnie, pow. Ciechanów — z 77 do 68, w Strzyżewie, pow. Łuków — z 72 do 64. Badania w 1962 roku pozwolą na gruntowniejsze zbadanie tego zjawiska.

Z tabeli 1 wynika, że zarobkowanie jest stosunkowo najmniej rozpowszechnione w rejonie środkowo-wschodnim. Średnio, co trzecia rodzina z tego rejonu (łącznie z bezrolnymi) podejmuje pracę zarobkową, podczas gdy np. w rejonie południowo-wschodnim — co druga rodzina. W rejonie opolskim w 56,2% rodzin stwierdzono zarobkowanie, w południowo-zachodnim — w 54,7%, w środkowo-zachodnim — w 44,3%.

We wszystkich rejonach najczęściej zarobkują rodziny posiadające małe obszary gospodarstwa rolne. Również i odsetek osób zarobkujących jest w tych grupach najwyższy. Wynosi on od 24,7 w rejonie środkowo-wschodnim do 56,0% w środkowo-zachodnim (w stosunku do osób w wieku 14—60 lat).

W mniejszym stopniu występuje zarobkowanie w rodzinach z największych grup obszarowych. W największych grupach rejonu środkowo-zachodniego i środkowo-wschodniego zarobkuje od 6 do 8% gospodarstw (są to członkowie rodzin), w pozostałych rejonach odsetek ten jest znacznie wyższy.

W gospodarstwach małorolnych mamy ponadto do czynienia z pracą stałą (od 80 do 90% wśród zarobkujących), natomiast w gospodarstwach większych występuje często praca dorywcza.

Należy przypuszczać, że inna jest rola zarobków w gospodarstwach małorolnych, a inna w większych. Podczas gdy w gospodarstwach małych stanowi ona często główne (choć nie jedyne) źródło dochodów, to w gospodarstwach większych noszą one wyraźnie charakter dochodów ubocznych, obok głównego źródła utrzymania, jakim jest gospodarstwo rolne.

Zdecydowanie nierolniczy charakter wykazują rodziny posiadające gospodarstwa rolne do 2 ha (tabela 2).

Tabela 2
Zarobkowanie w grupie rodzin od 0,5 do 2 ha

Rejon	Odsetek rodzin, w których zarobkuje		Odsetek osób za- robkujących do osób w wieku 14—60 lat
	ktokolwiek z rodziny	głowa rodziny	
Środkowo-zachodni	79,7	68,6	63,6
Środkowo-wschodni	62,7	50,7	39,2
Południowo-wschodni	62,0	41,0	32,8
Południowo-zachodni	85,6	79,4	46,7
Opolski	64,7	45,7	41,8
Północno-zachodni	86,6	74,8	50,8
Północny	76,1	68,8	43,2

Nierolniczy charakter grupy gospodarstw do 2 ha potwierdzają wcześniejsze badania A. Szemberg, z których wynika, że u większości rodzin dochody spoza gospodarstwa rolnego stanowią główne źródło utrzymania rodziny i przekraczają wartość produkcji gotowej gospodarstwa.

Tabela 3 ilustruje zarobkowanie osób poza własnym gospodarstwem rolnym według rodzaju zatrudnienia oraz zmiany, jakie pod tym względem nastąpiły w latach 1957—1960.

Tabela 3

Zarabkowanie osób poza własnym gospodarstwem rolnym
według rodzaju zatrudnienia

Rodzaj zatrudnienia	Rejon									
	środkowo- zachodni		środkowo- wschodni		południowo- wschodni		południowo- zachodni		opolski	
	1957	1960	1957	1960	1957	1960	1957	1960	1957	1960
Razem osoby zarabkujące	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Przemysł i górnictwo	21,5	16,7	9,3	11,8	35,6	36,0	27,5	19,9	33,3	33,4
Budownictwo i melioracje	7,1	13,4	5,6	8,3	8,6	9,2	6,0	6,1	13,6	17,5
Rolnictwo i leśnictwo	13,7	15,2	13,8	12,0	5,7	4,5	28,7	23,0	19,3	11,3
Transport i łączność	13,0	13,3	9,4	14,2	6,6	12,4	8,9	18,9	3,9	5,5
Obrót tow. i żywienie zbiorowe	4,7	6,6	9,8	8,7	6,2	8,2	8,5	7,4	8,9	8,9
Władze terenowe	7,8	4,4	8,7	4,9	3,3	6,3	7,0	3,3	4,7	4,1
Oświata i kultura	6,1	7,6	5,1	6,2	4,8	3,1	5,6	3,1	3,8	2,8
Praca u sąsiadów	14,9	9,1	15,9	21,6	8,1	7,0	2,8	5,1	1,4	1,4
Rzemiosło	6,5	6,9	18,3	7,0	18,5	11,8	3,6	3,5	8,8	7,2
Inne	4,7	6,8	4,1	5,3	2,6	1,5	1,4	9,7	2,3	7,9

Zatrudnieni w przemyśle i górnictwie stanowią we wszystkich rejonach dość liczną grupę, a szczególnie w rejonie południowo-wschodnim i opolskim. W porównaniu jednak do 1957 r. w rejonie środkowo-zachodnim i południowo-zachodnim widoczny jest pewien spadek zarobkowania w przemyśle, w innych rejonach utrzymuje się na tym samym poziomie, względnie nieco wzrasta. Najniższy odsetek osób zarobkujących w przemyśle wykazują dane z rejonu środkowo-wschodniego, najwyższy — z południowo-wschodniego i opolskiego.

W budownictwie i melioracjach w badanym okresie nastąpił wzrost zarobkowania, szczególnie w rejonie środkowo-zachodnim.

W uspołecznionym rolnictwie i leśnictwie w rejonach ziem starych na ogół nie obserwuje się istotniejszych zmian w zarobkowaniu, natomiast w rejonach ziem odzyskanych nastąpił znaczny spadek.

W transporcie i łączności nastąpił dość duży wzrost, z wyjątkiem rejonu środkowo-zachodniego, w którym nie zauważono pod tym względem prawie żadnych zmian.

Również nie obserwuje się poważniejszych różnic w zarobkowaniu osób w obrocie towarowym i żywieniu zbiorowym oraz oświacie i kulturze. Natomiast we władzach terenowych, z wyjątkiem rejonu południowo-wschodniego, nastąpił spadek zarobkowania.

Niepokojącym zjawiskiem jest dość duży spadek zarobkowania w rzemiośle, zwłaszcza w rejonach środkowo-wschodnim i południowo-wschodnim, w których rzemiosło po 1956 roku szczególnie pomyślnie się rozwijało.

Zarobkowanie u sąsiadów ma coraz mniejszy zasięg. W rejonie środkowo-zachodnim, w roku 1952, odsetek osób zarobkujących u sąsiadów stanowił 26,6% wśród ogółu zarobkujących, w 1957 roku — 14,9%, a w 1960 roku — tylko 9,1%. Wskazuje to na dalsze słabnięcie zależności klasowych, które — jak wiadomo — w tym rejonie miały największy zasięg. Jedynie w rejonie środkowo-wschodnim obserwujemy wzrost zarobkowania u sąsiadów, jednak i tu nie osiągnął on stanu z 1952 roku, w którym wynosił 23,2%. Pewien wzrost jest widoczny także w rejonie południowo-zachodnim.

Tabela 4

Zarobkowanie u sąsiadów

Grupy obszarowe	Na 100 gospodarstw badanych zarobkowało u sąsiadów		Na 100 osób badanych w wieku 14—60 lat zarobkowało u sąsiadów	
	1957	1960	1957	1960
Rejon środkowo-zachodni				
Razem	6,5	4,1	3,4	1,9
0,5— 4 ha	13,7	10,2	8,0	6,6
4 — 7 „	6,2	2,1	3,2	1,0
7 —14 „	0,6	0,5	0,5	0,2
14 i więcej ha	0,7	—	0,2	—
Rejon środkowo-wschodni				
Razem	6,0	6,8	3,1	3,0
0,5— 4 ha	13,1	11,7	6,5	5,9
4 — 8 „	4,2	6,5	2,0	2,7
8 —12 „	2,3	3,4	1,0	1,4
12 i więcej ha	—	0,4	—	0,1
Rejon południowo-wschodni				
Razem	5,1	3,7	2,9	1,5
0,5— 3 ha	6,7	5,2	5,9	2,2
3 — 6 „	3,3	1,9	1,6	0,7
6 —10 „	2,5	1,5	1,0	0,5
10 i więcej ha	—	—	—	—

Zważywszy jednak, że praca u sąsiadów posiada najczęściej charakter dorywczy, wyrażający się często paroma dniami pracy, a zarobkowanie w sektorze uspołecznionym obejmuje głównie pracę stałą, możemy wnioskować o niewielkim stosunkowo znaczeniu tej formy zarobkowania.

Spadek zarobkowania u sąsiadów w 1960 roku w stosunku do 1957 roku w poszczególnych grupach obszarowych ilustruje tabela 4. Dane obejmują rejonry ziem starych, gdzie to zjawisko jest bardziej rozpowszechnione niż w rejonach ziem zachodnich.

Do danych z tab. 4 należałoby tylko to dodać, że u sąsiadów zarobkują przede wszystkim członkowie rodzin. W 1960 roku odsetek głów rodzin zarobkujących u sąsiadów w rejonach starych ziem waha się od 1,4 w rejonie południowo-wschodnim do 1,7% w rejonie środkowo-zachodnim.

Analiza rodzin zarobkujących poza gospodarstwem rolnym według liczby zarobkujących dowiodła, że we wszystkich rejonach zarobkuje głównie 1 osoba z rodziny. Wśród rodzin zarobkujących odsetek rodzin, z których zarobkuje 1 osoba wynosi ponad 77%. Tylko w rodzinach bezrolnych, posiadających działki do 0,5 ha oraz w mniejszych grupach obszarowych możemy spotkać częściej zarobkowanie dwóch i więcej osób z rodziny.

We wszystkich rejonach w grupie od 0,5 do 2 ha odsetek rodzin, w których zarobkuje 2 i więcej osób jest stosunkowo duży, co świadczy dodatkowo o nie-rolniczym charakterze tej grupy (tabela 5).

Tabela 5

**Zarobkowanie wśród rodzin rolniczych według liczby
zarobkujących w 1960 r.**

Rejon	Odsetek rodzin, w których zarobkuje 2 i więcej osób	
	wśród ogółu rodzin rolnych	wśród rodzin posiadających gospodarstwa do 2 ha
Środkowo-zachodni	9,1	22,4
Środkowo-wschodni	5,5	15,1
Południowo-wschodni	7,5	9,7
Południowo-zachodni	6,8	15,6
Opolski	10,0	15,0
Północno-zachodni	5,4	16,4
Północny	3,0	9,4

Tabela 5 potwierdza fakt, że wśród ogółu rodzin rolnych zarobkowanie dwóch i więcej osób z rodziny jest nieznaczne i nie przekracza w żadnym rejonie 10%. Natomiast zarobkowanie w grupie rodzin od 0,50 do 2 ha wiąże większą liczbę rąk roboczych.

W 1960 roku pytano również o wysokość rocznych zarobków rodziny (tabela 6).

Wyniki badań w tym zakresie pozwoliły na poczynienie następujących obserwacji:

a) Najwyższe zarobki stwierdzono w rejonie opolskim i środkowo-zachodnim. Wiąże to się z rozwiniętym przemysłem, z większymi tradycjami w zarobkowaniu i zdobytymi w tym zakresie kwalifikacjami.

b) Najniższe zarobki (55% zarobkujących zarabia mniej niż 10 tys. zł rocznie) są w rejonie środkowo-wschodnim. Tradycje zarobkowania są tu mniejsze, a praca często nosi charakter niestały.

c) W pozostałych rejonach przeważają zarobki od 20 do 30 tys. zł rocznie na 1 rodzinę zarobkującą.

d) W mniejszych grupach obszarowych spotyka się we wszystkich rejonach większy odsetek rodzin z wyższymi zarobkami, natomiast w większych grupach — obserwuje się większy odsetek rodzin z niższymi zarobkami, co świadczy, że w tych grupach zarobki nie odgrywają zasadniczej roli.

Struktura wysokości rocznych zarobków w 1960 r.

Tabela 6

Wyszczególnienie	Ogółem	Bezrolni i do 0,5 ha	Razem rolni	Grupy obszarowe w ha:		
				0,5—2	2—5	5—7
Rejon środkowo-zachodni						
Liczba rodzin zarob.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym do 10 tys. zł	26,2	17,6	30,6	20,8	36,6	40,9
10 — 20 „ „	53,9	59,0	51,3	59,7	47,3	45,5
20 — 30 „ „	14,1	17,6	12,4	13,0	13,4	6,8
30 i więcej „ „	5,8	5,8	5,7	6,5	2,7	6,8
Rejon środkowo-wschodni						
Liczba rodzin zarob.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym do 10 tys. zł	51,1	34,4	55,0	39,0	59,8	62,7
10 — 20 „ „	37,1	48,4	34,6	44,0	33,3	30,6
20 — 30 „ „	7,4	12,6	6,2	9,2	5,0	5,3
30 i więcej „ „	4,4	4,6	4,2	7,8	1,9	1,4
Rejon południowo-wschodni						
Liczba rodzin zarob.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym do 10 tys. zł	27,8	10,4	33,6	28,5	37,9	38,1
10 — 20 „ „	55,2	58,9	54,0	58,1	50,0	50,0
20 — 30 „ „	11,5	20,3	8,5	8,7	8,8	6,6
30 i więcej „ „	5,5	10,4	3,9	4,7	3,3	5,3
Rejon południowo-zachodni						
Liczba rodzin zarob.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym do 10 tys. zł	26,1	17,6	30,1	25,8	32,9	30,1
10 — 20 „ „	55,1	60,0	52,7	55,2	49,7	55,0
20 — 30 „ „	14,0	16,1	12,9	13,6	14,0	10,0
30 i więcej „ „	4,8	6,3	4,3	5,4	3,4	4,9
Rejon opolski						
Liczba rodzin zarob.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym do 10 tys. zł	15,7	14,4	16,8	18,8	17,6	12,5
10 — 20 „ „	53,4	50,3	56,2	53,5	51,4	70,9
20 — 30 „ „	19,2	22,4	16,4	17,0	18,9	8,3
30 i więcej „ „	11,7	12,9	10,6	10,7	12,1	8,3
Rejon północno-zachodni						
Liczba rodzin zarob.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym do 10 tys. zł	32,8	18,1	41,9	34,4	41,2	63,3
10 — 20 „ „	54,7	64,4	48,7	53,8	48,8	26,7
20 — 30 „ „	9,0	11,7	7,3	9,2	8,1	3,3
30 i więcej „ „	3,5	5,8	2,1	2,6	1,9	6,7
Rejon północny						
Liczba rodzin zarob.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym do 10 tys. zł	32,0	22,8	36,6	30,1	50,0	41,7
10 — 20 „ „	58,5	63,3	56,1	58,9	47,9	50,0
20 — 30 „ „	6,9	10,9	4,9	9,6	2,1	8,3
30 i więcej „ „	2,6	3,0	2,4	1,4	—	—

W 1960 roku nastąpił dalszy wzrost zarobków w porównaniu do 1957 roku. Jeżeli np. w rejonie środkowo-zachodnim średnio 1 osoba zarabiała 8 206 zł, to w 1960 roku — 10 766 zł. Stosunkowo najwyższe zarobki zanotowano w rejonie opolskim. Na 1 osobę zarobkującą przeciętnie wypada tu 12 992 zł.

Sprzedaż siły roboczej

Podstawowa forma zależności ekonomicznej rodzin biedniejszych od bogatych, wyrażająca się w sprzedaży siły roboczej sąsiadom, ma w 1960 roku zasięg niewielki. W badanych rejonach jest takich rodzin od 4 do 13% (tabela 7).

Tabela 7

Sprzedaż siły roboczej w 1960 r.

(łącznie z odrobkami)

Rejon	Na 100 rodzin zbadanych sprzedawało siłę roboczą										
	ogółem	bezrolni i do 0,5 ha	razem rolni	grupy obszarowe w ha							20 i więcej
				0,5—2	2—5	5—7	7—10	10—14	14—20		
Środkowo-zachodni	12,8	12,4	12,2	31,4	20,4	4,7	4,7	5,6	—	—	
Środkowo-wschodni	8,0	1,5	13,7	15,1	10,1	5,8	10,4	6,1	6,2	—	
Południowo-wschodni	7,4	4,3	7,5	12,2	6,2	1,4	1,0	—	—	—	
Południowo-zachodni	9,3	1,1	11,4	15,5	23,5	11,6	4,6	0,8	—	—	
Opolski	4,1	3,7	6,9	5,2	1,1	—	—	—	—	—	
Północno-zachodni	5,9	14,5	4,7	6,1	4,1	1,1	0,6	—	—	—	
Północny	4,2	8,3	3,6	5,2	16,0	5,8	2,7	—	—	—	

Największy udział gospodarstw, z których ktoś pracuje u sąsiadów wykazują grupy 0,5—2 i 2—5 ha. Zarówno bezrolni (i działkowicze do 0,5 ha), jak i gospodarstwa powyżej 5 ha zarobkują w znacznie mniejszym stopniu. Stosunkowo najbardziej rozpowszechniona jest sprzedaż siły roboczej w rejonie środkowo-zachodnim. W grupie 0,5 do 2 ha co trzecie gospodarstwo sprzedaje swą siłę roboczą. W pozostałych rejonach zjawisko to występuje w znacznie węższym zakresie. Najmniejszy zasięg ma ono na ziemiach zachodnich, poza rejonem południowo-zachodnim. Wśród rodzin bezrolnych i działkowiczów do 0,5 ha praca u sąsiadów występuje w nieznacznych rozmiarach. Tylko w rejonie środkowo- i północno-zachodnim jest nieco częściej spotykana.

Tabela 7 ilustruje sprzedaż siły roboczej niezależnie od jej charakteru i liczby dni sprzedanych. Jak się przedstawia struktura sprzedaży siły roboczej w zależności od liczby dni pracy przedstawia tabela 8. Wybraliśmy przykładowo dane z rejonu środkowo-zachodniego, gdzie rozpiętość pomiędzy gospodarstwami zarobkującymi u sąsiadów wyrażona w ilości przepracowanych dni — jest stosunkowo największa.

Tabela 8

Struktura sprzedaży siły roboczej w rejonie środkowo-zachodnim

Wyszczególnienie	Ogółem	Bezrolni i do 0,5 ha	Razem rolni	Grupy obszarowe w ha			
				0,5—4 ha	4—7 ha	7—14 ha	14 i więcej ha
Liczba rodzin sprzedających siłę roboczą ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	—
w tym do 10 dni	20,0	15,3	21,0	16,8	23,5	42,9	—
10—25 „	41,8	30,8	44,6	43,7	52,9	42,9	—
25—50 „	18,9	17,9	19,1	21,0	11,8	14,2	—
50—75 „	9,2	7,7	9,6	11,8	5,9	—	—
75—100 „	2,0	2,6	1,9	2,5	—	—	—
100—150 „	4,6	10,3	3,2	4,2	—	—	—
150—200 „	1,0	5,1	—	—	—	—	—
200—300 „	2,0	7,7	0,6	—	5,9	—	—
300 i więcej dni	0,5	2,6	—	—	—	—	—

Jak wynika z tabeli 8, ponad 60% gospodarstw zarobkujących u sąsiadów świadczy mniej niż 25 dni w roku. W pozostałych rejonach odsetek ten jest jeszcze wyższy. A więc praca u sąsiadów ma obecnie wyraźnie dorywczy charakter i jej waga jest niewielka. Chcąc jednak uchwycić liczebność rodzin typowo wyrobniczych, wyodrębniliśmy te, których członkowie przepracowali u sąsiadów 100 lub więcej dni w roku. Okazało się, że odsetek takich rodzin jest zupełnie znikomy i wynosi od 0,1 w rejonie południowo-zachodnim do 1,2 w rejonie środkowo-wschodnim.

Tabela 9

Na 100 rodzin zbadanych sprzedawało siłę roboczą 100 lub więcej dni w roku

Rejon	Ogółem	Bezrolni i do 0,5 ha	Ra- zem rolni	Grupy obszarowe w ha				
				0,5—2	2—5	5—7	7—10	10 i więcej
Środkowo-zachodni	1,0	3,2	0,5	0,7	1,6	0,7	—	—
Środkowo-wschodni	1,2	6,2	0,8	3,1	1,0	—	0,4	0,4
Południowo-wschodni	0,9	1,4	0,8	1,6	0,4	—	—	—
Południowo-zachodni	0,1	—	0,1	—	—	—	0,3	—
Opolski	0,3	—	0,4	1,2	—	—	—	—
Północno-zachodni	0,4	0,6	0,3	1,1	0,4	—	—	—
Północny	0,8	5,0	0,1	1,0	—	—	—	—

Jedynie w rejonach środkowo-wschodnim i północnym w grupie rodzin bezrolnych i do 0,5 ha zjawisko to ma stosunkowo szerszy zasięg i obejmuje od 5 do 6% rodzin. Ogólnie jednak silna tendencja spadkowa jest w tej dziedzinie wyraźna. W rejonie środkowo-zachodnim w 1960 roku spadek w stosunku do 1957 roku wynosi 100% (z 6 na 3,2%).

W dotychczasowych tabelach zjawisko sprzedaży siły roboczej przedstawione zostało łącznie: zarówno w formie wynajmowania się za pieniądze, jak i świadczenia odrobków.

W tabeli 10 przedstawiamy dane dotyczące wyłącznie świadczenia odrobków. Podobnie jak praca u sąsiadów za pieniądze, tak i odrabianie wykazuje bardzo istotny spadek.

Tabela 10
Świadczenia odrobków przez gospodarstwa rolne

Grupy obszarowe	Na 100 rodzin zbada- nych świadczyło odrobki		Liczba dni świadczo- nych odrobków na 1 rodzinę świadczącą odrobki	
	1957	1960	1957	1960
Rejon środkowo-zachodni				
Razem	24,3	11,1	16,0	17,3
0,5— 4 ha	50,2	23,7	17,9	19,0
4 — 7 „	9,9	7,7	15,7	13,4
7 —14 „	9,8	4,4	5,3	10,4
14 —20 „	2,9	—	4,0	—
20 i więcej ha	—	—	—	—
Rejon środkowo-wschodni				
Razem	15,7	8,5	18,9	26,2
0,5— 4 ha	36,5	13,4	20,0	35,9
4 — 8 „	9,9	7,5	18,8	22,5
8 —12 „	3,8	5,3	7,5	14,7
12 i więcej ha	2,8	4,1	5,3	17,1
Rejon południowo-wschodni				
Razem	18,9	4,9	17,5	15,5
0,5— 3 ha	28,8	7,4	17,7	15,2
3 — 6 „	8,6	2,1	16,9	17,1
6 —10 „	3,0	—	9,2	—
10 i więcej ha	—	—	—	—
Rejon południowo-zachodni				
Razem	22,5	8,7	18,2	14,0
0,5— 4 ha	33,5	16,0	16,8	13,5
4 —10 „	14,2	5,5	17,4	15,5
10 —12 „	9,1	1,0	20,2	10,0
12 i więcej ha	7,1	—	20,8	—
Rejon opolski				
Razem	21,2	3,9	15,9	18,6
0,5— 1 ha	38,2	3,1	19,3	12,5
1 — 4 „	23,4	7,9	17,7	20,1
4 — 8 „	15,8	0,5	9,7	6,0
8 —12 „	6,3	—	9,0	—
12 i więcej ha	—	—	—	—

We wszystkich badanych rejonach w 1960 roku nastąpił poważny spadek liczby rodzin świadczących odrobki. Szczególnie dotyczy to najmniejszej grupy obszarowej, która była głównie uzależniona ekonomicznie od bogatych gospodarzy i musiała im świadczyć odrobki. Jeżeli np. w rejonie środkowo-zachodnim w 1952 roku odrabiało w tej grupie 57,6% rodzin, to w 1957 roku — 50,2%, a w 1960 roku — tylko 23,7%. Podobne zjawisko obserwuje się i w innych rejonach. Wprawdzie odsetek gospodarstw zmuszonych do odrabiania zmniejszył się dość poważnie, ale przeciętna roczna liczba dni nie uległa istotnej zmianie w stosunku do 1957 roku. Wynosi ona około 20. W rejonie środkowo-wschodnim obserwujemy pewien wzrost tej przeciętnej.

Sprzedaż siły roboczej wyraża tylko jedną stronę zależności. Stwierdziliśmy, że zależność ta uległa pewnemu osłabieniu i obejmuje obecnie znacznie mniejszy krąg gospodarstw i rodzin bezrolnych niż w latach poprzednich. Interesujące będzie przesledzenie drugiej strony uzależnienia, a mianowicie kupna obcej siły roboczej i korzystania z odrobków przez rodziny bogatsze i posiadające większe gospodarstwa rolne.

Kupno obcej siły roboczej

W przeprowadzonych w 1960 roku badaniach ankietowych pytano się o fakt kupna siły roboczej oraz o jego rozmiary. Oddzielnie notowano liczbę dni pobranych odrobków. Nie pytano się natomiast o charakter pracy (stała, sezonowa czy dniówkowa) oraz o przyczyny pobieranych odrobków.

Tabela 11 ilustruje rozpowszechnienie się kupna obcej siły roboczej, jego rozmiary oraz zmiany, jakie nastąpiły w tym zakresie od 1957 roku.

Jest rzeczą charakterystyczną, że we wszystkich rejonach i we wszystkich grupach obszarowych (z wyjątkiem grupy do 4 ha w rejonie środkowo-zachodnim) w 1960 roku nastąpił spadek kupna obcej siły roboczej. Spadek ten jest szczególnie widoczny w rejonie południowo-wschodnim oraz w rejonach ziem zachodnich.

Stosunkowo najmniejsze zmiany zanotowano w rejonie środkowo-zachodnim, gdzie ponad 50% gospodarstw powyżej 14 ha korzysta jeszcze z donajmu.

Mimo zmniejszenia się samego zjawiska kupna siły roboczej, rozmiary jego wyrażone w ilości dni na jedno gospodarstwo korzystające, nie uległy na ogół większym zmianom. Wyjątek stanowi rejon opolski wykazujący spadek ponad trzykrotny, a w grupie największej — pięciokrotny.

W rejonie środkowo-zachodnim wprawdzie przeciętna dla całego rejonu nie uległa zmianie, ale grupa gospodarstw powyżej 25 ha wykazuje trzykrotnie wyższą liczbę dni na rodzinę korzystającą niż w 1957 roku. Mamy tu do czynienia obok donajmu dniówkowego głównie z donajmem stałym. Jest to jedyna grupa gospodarstw, która w dziedzinie kupna siły roboczej osiągnęła swój poziom z 1952 r. W tymże roku na jedno gospodarstwo korzystające z donajmu w tej grupie przypadało 395 dni, a w 1960 roku — 383 dni. O poważnym wzroście donajmu — w stosunku do roku 1957 — zdecydowała grupa gospodarstw, która w 1958 roku przejęła ziemię zdaną uprzednio do PFZ i która przystąpiła do intensywnej odbudowy swych warsztatów rolnych.

Bliższą charakterystykę rozmiarów kupionej siły roboczej podajemy w tabeli 12. Obejmuje ona dane dla rejonu środkowo-zachodniego i środkowo-wschodniego, gdzie to zjawisko jest najbardziej rozpowszechnione.

W rejonie środkowo-zachodnim notujemy duży odsetek gospodarstw z kupnem siły roboczej o wyższej liczbie dni, natomiast w rejonie środkowo-wschodnim jest tendencją do wzrostu odsetka rodzin korzystających z kupna siły roboczej o mniejszej liczbie dni. Ze wzrostem obszaru wzrasta liczba dni korzystania z cudzej pracy.

Z badań wynika, że w rejonie środkowo-zachodnim jest 13,5% gospodarstw, które donajmują 100 lub więcej dni w roku, podczas gdy np. w rejonie południowo-wschodnim jest tylko 1,7% takich gospodarstw, a w rejonie północno-zachodnim — 0,7%. Ale w grupie właścicieli gospodarstw posiadających 20 i więcej ha ta grupa jest znacznie liczniejsza i obejmuje od 44,5% w rejonie środkowo-wschodnim do 62,4% w rejonie środkowo-zachodnim.

Tabela 11

Kupno siły roboczej w gospodarstwach rolnych
(łącznie z pobranymi odrobkami)

Grupy obszarowe	Na 100 rodzin zbadanych korzystało z obcej siły roboczej		Liczba dni korzystania z obcej siły roboczej na 1 rodzinę korzystającą z obcej siły roboczej	
	1957	1960	1957	1960
Rejon środkowo-zachodni				
Razem	37,7	35,7	49,2	53,8
0,5— 4 ha	11,4	24,1	23,2	12,4
4 — 7 „	38,9	25,8	29,5	35,4
7 —14 „	50,0	42,6	37,4	44,3
14 —20 „	76,9	56,2	74,6	61,9
20 —25 „	88,7	53,6	111,5	101,5
25 i więcej ha	91,7	81,0	123,6	383,3
Rejon środkowo-wschodni				
Razem	28,5	19,9	58,5	50,5
0,5— 4 ha	15,2	14,6	34,2	28,0
4 — 8 „	26,2	16,8	29,9	23,8
8 —12 „	40,8	25,4	45,6	43,1
12 i więcej ha	55,6	37,5	156,6	138,6
Rejon południowo-wschodni				
Razem	28,4	5,5	23,4	26,8
0,5— 3 ha	19,2	3,4	19,2	23,8
3 — 6 „	34,5	7,3	20,9	26,4
6 —10 „	61,9	11,6	28,7	29,4
10 i więcej ha	64,0	33,3	118,3	50,0
Rejon południowo-zachodni				
Razem	18,1	8,1	22,8	20,2
0,5— 4 ha	5,3	4,7	35,1	12,1
4 —10 „	25,7	10,7	19,7	20,1
10 —12 „	30,7	6,3	26,3	21,8
12 i więcej ha	53,6	20,0	19,7	32,1
Rejon opolski				
Razem	15,9	8,5	69,3	22,4
0,5— 1 ha	6,6	3,1	64,8	—
1 — 4 „	8,3	5,6	39,9	20,0
4 — 8 „	17,1	11,3	34,1	23,2
8 —12 „	47,9	10,9	91,1	22,0
12 i więcej ha	66,7	38,3	155,5	31,3

Tabela 12

Struktura kupna obcej siły roboczej według liczby dni

Wyszczególnienie	Razem rolni	Grupy obszarowe w ha								
		0,5—2	2—5	5—7	7—10	10—14	14—20	20 i więcej		
Rejon środkowo-zachodni										
Liczba gospodarstw do- najmujących siłę ro- boczą ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym do 10 dni	19,4	65,9	19,4	14,3	11,4	8,0	4,1	3,1	3,1	3,1
10—25 "	29,5	27,6	38,9	26,1	36,4	27,3	31,6	9,4	9,4	9,4
25—50 "	21,8	3,9	25,0	42,9	26,1	28,3	20,5	6,3	6,3	6,3
50—75 "	12,2	1,3	8,3	7,1	14,8	19,3	16,4	12,5	12,5	12,5
75—100 "	3,4	—	2,8	4,8	3,4	5,7	2,7	6,3	6,3	6,3
100—150 "	6,4	—	2,8	4,8	4,5	9,1	11,0	15,5	15,5	15,5
150—200 "	2,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
200—300 "	4,8	—	2,8	—	1,1	—	8,2	9,4	9,4	9,4
300 i więcej dni	—	—	—	—	2,3	2,3	5,5	37,5	37,5	37,5
brak danych	0,2	1,3	—	—	—	—	—	—	—	—
Rejon środkowo-wschodni										
Liczba gospodarstw do- najmujących siłę ro- boczą ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym do 10 dni	26,6	61,1	23,7	24,7	35,1	15,3	16,0	—	—	—
10—25 "	36,0	33,3	51,6	31,5	34,2	31,9	26,0	33,3	33,3	33,3
25—50 "	14,7	—	19,4	21,9	11,4	16,7	12,0	11,1	11,1	11,1
50—75 "	9,4	2,8	3,2	15,1	7,9	18,0	8,0	11,1	11,1	11,1
75—100 "	3,1	—	—	2,7	4,3	6,9	4,0	—	—	—
100—150 "	3,9	—	—	2,7	3,5	5,6	12,0	11,1	11,1	11,1
150—200 "	1,7	—	—	1,4	1,8	1,4	8,0	—	—	—
200—300 "	0,9	—	—	—	1,8	—	4,0	—	—	—
300 i więcej dni	3,7	2,8	2,1	—	—	4,2	10,0	33,4	33,4	33,4

W 1960 roku spada również pobieranie odrobków. Obraz zmian w tym zakresie daje tabela 13.

Tabela 13

Korzystanie z odrobków przez gospodarstwa rolne

Grupy obszarowe	Na 100 rodzin zbada- nych korzystało z odrobków		Przeciętna liczba dni odrobków na 1 rodzinę korzystających z od- robków	
	1957	1960	1957	1960
Rejon środkowo-zachodni				
Razem	14,6	7,4	24,1	13,7
0,5— 4 ha	3,6	6,5	20,1	5,9
4 — 7 „	17,0	6,2	19,8	16,5
7 —14 „	19,8	9,4	22,5	17,5
14 —20 „	28,9	5,4	33,3	16,0
20 —25 „	37,9	7,1	22,9	23,0
25 i więcej ha	25,0	14,3	29,3	14,7
Rejon środkowo-wschodni				
Razem	10,8	5,2	21,8	11,4
0,5— 4 ha	4,7	4,8	17,5	10,0
4 — 8 „	10,3	4,7	18,2	10,5
8 —12 „	17,9	6,0	26,2	11,8
12 i więcej ha	18,1	7,0	26,4	15,5
Rejon południowo-wschodni				
Razem	14,0	1,1	20,1	23,7
0,5— 3 ha	5,9	0,5	15,8	15,1
3 — 6 „	18,9	1,4	20,0	25,7
6 —10 „	44,7	4,0	25,5	28,8
10 i więcej ha	44,0	5,6	23,1	20,0
Rejon południowo-zachodni				
Razem	17,5	2,4	22,8	14,9
0,5— 4 ha	5,3	0,4	35,1	12,5
4 —10 „	26,5	3,3	14,5	13,9
10 —12 „	30,7	3,4	26,3	18,5
12 i więcej ha	53,6	8,3	19,7	14,8
Rejon opolski				
Razem	10,1	2,9	26,4	15,5
0,5— 1 ha	1,3	—	4,0	—
1 — 4 „	3,1	2,3	10,7	19,6
4 — 8 „	13,8	4,3	17,9	13,7
8 —12 „	31,3	—	43,4	—
12 i więcej ha	55,6	22,2	34,6	12,0

Z tabeli 13 wynika, że zmniejsza się nie tylko częstotliwość pobieranych odrobków, ale również i ich rozmiary. Jedynie w rejonie południowo-wschodnim przeciętna liczba dni pobranego odrobku na jedno gospodarstwo utrzymuje się na poziomie 1957 roku.

W łącznej liczbie dni kupionej siły roboczej udział odrobków wynosi od 10 do 40%. Udział ten w stosunku do 1957 roku uległ zmniejszeniu.

Przedstawione w niniejszym opracowaniu zmiany w stosunkach pracy pozwalają stwierdzić, że wbrew niekiedy wypowiedzanym opiniom i hipotezom o wzroście sprzedaży siły roboczej przez rodziny biedniejsze oraz o wzroście kupna siły przez rodziny bogatsze — mamy do czynienia z dalszym osłabieniem zależności klasowych na wsi. Badania w 1962 roku potwierdzają, czy proces ten posiada charakter trwały.